

JOANNA RYCHTER

ORCID: 0000-0002-5410-5727

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

jrychter@ajp.edu.pl

Słownictwo psychologiczne opatrzone parakwalifikatorem poprawnościowym w Słowniku warszawskim

Słowa kluczowe

słownictwo psychologiczne, parakwalifikator, Słownik warszawski

Key words

psychological vocabulary, paraqualifier, *Warsaw Dictionary*

Celem niniejszego artykułu jest wieloaspektowa charakterystyka słownictwa psychologicznego, które redaktorzy Słownika warszawskiego na początku XX wieku opatrzyli parakwalifikatorem poprawnościowym w formie wykrzyknika, w tym wskazanie możliwych przyczyn tej kwalifikacji.

Słownik języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Antoniego Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego jest pomnikowym dziełem warszawskiego ośrodka językoznawczego, stanowiąc nieocenione źródło informacji na temat zasobu słownikowego polszczyzny początku XX wieku, w tym także wyrazów zróżnicowanych socjolektalnie, geograficznie (dialektyzmów i regionalizmów), wyrazów rzadkich oraz nieakceptowanych przez normę¹.

„Słownik wtedy ma charakter normatywny, gdy zawiera formy, wyrazy i wyrażenia zgodne z wymaganiami poprawnego stylu i nienasuwające żadnych wątpliwości, co do tego

¹ Magdalena Majdak, *Słownik warszawski: koncepcja – realizacja – recepcja* (Warszawa: Wydawnictwo Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2008).

czy można ich używać”². Z powyższymi wymaganiami koliduje tezaursowy charakter *Słownika warszawskiego*. Jego nienormatywność postulował Karłowicz, pisząc:

Przeznaczeniem Wielkiego Słownika jest podać zasoby dla gramatyki i w ogóle dla językoznawstwa, zasoby, ile można, najobfitsze, zebrane bez żadnego uprzedzenia, zupełnie przedmiotowo; bezstronnie; słowem, z tą zawsze myślą, że nie na to się on pisze, aby uczył języka, lub pilnował jego czystości, lecz na to, aby służył za inwentarz, za skarbnicę, za surowy materyjał dla badaczy i nauczycieli języka³.

Słownik notuje zatem ogromną liczbę wyrazów niemieszczących się w normie języka ogólnego początku XX wieku: dialektyzmów, regionalizmów, neologizmów, archaizmów, kolokwializmów, także indywidualizmów autorskich. Zarejestrowano nawet formy sztucznie utworzone przez samych słownikarzy (niektóre zdrobienia; zgrubienia; czasowniki z przedrostkami *po-*, *w-*; rzeczowniki odczasownikowe na *-anie*, *-enie*). Charakter normatywny zyskał SW przez wprowadzenie kwalifikatorów i parakwalifikatorów (+, !, x, []) wartościujących słownictwo ze względu na aspekt chronologiczny (archaizmy, neologizmy), frekwencję (wyrazy rzadkie⁴), ekstensję środowiskowo-socjalną (profesjonalizmy naukowe i zawodowe, regionalizmy, dialektyzmy) oraz stosunek do normy języka ogólnego (akceptowane i nieakceptowane przez nią). Normatywność jest realizowana na poziomie fleksji (przyhasłowe informacje gramatyczne dotyczące odmiany wyrazów), leksyki, ortografii oraz ortografii. Leksemy nieaprobowane przez normę zostały poprzedzone ostrzegawczym parakwalifikatorem w postaci wykrzyknika. Parakwalifikator ten jest pojemny, obejmuje zarówno słownictwo recesywne, jak i progresywne, naruszające normy cząstkowe poszczególnych podsystemów języka. W ośmiu tomach *Słownika języka polskiego* Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego znajdują się 1594 jednostki leksykalne⁵, opatrzone parakwalifikatorem poprawnościowym w postaci ostrzegawczego wykrzyknika (!)⁶, gdyż naruszały jedną z norm językowych: leksykalną, fonetyczną, fleksyjną lub ortograficzną.

² Witold Doroszewski, „Uwagi i wyjaśnienia wstępne”, w: *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. Witold Doroszewski, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958), XVI.

³ Jan Karłowicz, „Przyczynki do projektu wielkiego słownika”, *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzenia Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 4 (1876), XXXVIII (pisownia oryginalna).

⁴ Por. Leonarda Mariak, „Wyrazy kwalifikowane jako «mało używane» w Słowniku warszawskim”, *Slavia Occidentalis* 48–49 (1991–1992): 145–157.

⁵ Według moich badań w Słowniku warszawskim kwalifikatorem poprawnościowym oznaczono 1594 jednostki leksykalne, zaś Zofia Łempicka zsumowała liczbę haseł/leksemów, pisząc: „Wyrazów opatrzonych wykrzyknikiem jest w Słowniku Warszawskim (!) 1246”. Zofia Łempicka, „Prohibita w Słowniku warszawskim”, *Poradnik Językowy* 5 (1958): 203–208. Różnica wynika z różnych podejść badawczych. Ja ekscerpowałam jednostki leksykalne, zaś Łempicka leksemy.

⁶ Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, red. *Słownik języka polskiego*, t. 1–8 (Warszawa: Drukarnia E. Lubowskiego i s-ki, 1900–1927).

Kwalifikator ten w spisie skrótów opatrzony jest informacją: „wyraz, którego unikać należy”⁷.

Do słownictwa psychologicznego zaliczono leksemy opatrzone kwalifikatorem „psychologiczny”, jak i niekwalifikowane, których znaczenie sytuuje je w kategorii leksyki psychologicznej. Repertuar wzbogacono o leksykę nazywającą ludzkie emocje. Analiza wyekscerpowanego materiału wykazała, że na ogólną liczbę 1594 jednostek leksykalnych oznaczonych wykrzyknikiem, tylko 72 spełniają wyznaczone kryterium semantyczne, stanowiąc 4,5% ogółu prohibitów. Wyekscerpowany materiał językowy został skonfrontowany ze słownikami historycznymi języka polskiego, leksykonami współczesnej polszczyzny, słownikami wyrazów obcych oraz monografią Adrianny Seniów⁸, za którą przyjęto szeroką definicję słownictwa psychologicznego obejmującą leksemy nazywające zjawiska z zakresu psychiki człowieka znane ogółowi użytkowników języka, jak i leksemy obecne w komunikacji specjalistycznej, dyskursie naukowym, kwalifikowane w słownikach polszczyzny ogólnej⁹.

1. Stratyfikacja semantyczna

Klasyfikacja leksemów według kryterium znaczeniowego wykazała, iż wśród wyekscerpowanych form opatrzonych przez redaktorów SW parakwalifikatorem poprawnościowym znajduje się:

- profesjolektalne słownictwo psychologiczne,
- słownictwo psychologiczne współnoodmianowe,

co zgodne jest z konstatacją Józefa K. Potockiego z 1897 roku: „Słownictwo duchoznawcze czyli terminologia psychologiczna w szczególnym znajduje się położeniu: kiedy inne nauki urabiały sobie swą terminologję w pracowniach i gabinetach, narzucając później językowi potocznemu nabytki własne, psychologja, więcej niż jakakolwiek inna gałąź wiedzy, musi rachować się z tym, co jej daje mowa codzienna. Czasem są to upominki, które można i należy odrzucić”¹⁰.

Słownictwo profesjolektalne reprezentują 34 jednostki leksykalne opatrzone kwalifikatorem lek., med., psych., anat., tu zaliczono też wyrazy niekwalifikowane, ale derywowane od profesjonalizmów zawodowych (przykładowo – kwalifikowany jako medyczny i psychologiczny *dypsomanja*, dwa derywaty niekwalifikowane – *dypsoman*, *dypsomanka*), jak również jednostkowo leksemy, których znaczenie wskazuje na profesjolektalny charakter (*kilobłąd*).

⁷ Tamże, t. 1, karta nienumerowana.

⁸ Adrianna Seniów, *Słownictwo psychologiczne we współczesnej polszczyźnie ogólnej* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017).

⁹ Tamże, 9.

¹⁰ Józef K. Potocki, „O terminologii psychologicznej”, *Przegląd Filozoficzny* 1 (1897–1898): 31–52.

1.1. Słownictwo psychologiczne profesjolektalne (34 jedn. leks.)

- a) wyrazy opatrzone kwalifikatorem lekarski, medyczny, anatomiczny¹¹ – 13 jedn. leks.:
1. *asteniczny* ‘przym. od astenja’ SW 1/65 lek.
 2. *astenja* ‘bezsilność, słabość, niemoc’ SW 1/65 lek.
 3. *lipemanja* ‘jeden z rodzajów pomieszania zmysłów, melancholja’ SW 2/746 lek.
 4. *lipemanjak* ‘cierpiący na melancholję’ SW 2/746 lek.
 5. *lubieżoszał* ‘obłęd lubieżny’ SW 2/770 lek.
 6. *neurostenja* ‘neurastenja, niemoc nerwowa’ SW 3/245, SWil med.
 7. *neurosteniczny* ‘przym. od neurastenja, neurasteniczny’ SW 3/245
 8. *neurostenik* ‘neurastenik, człowiek cierpiący na neurostenję’ SW 3/245
 9. *prostracja* ‘upadek sił, wyczerpanie, wycieńczenie’ SW 4/1025 lek.
 10. *sensorjum* ‘świadomość, przytomność’ SW 6/66, Amsz anat.
 11. *splin* ‘hipochondrja, chorobliwy smutek i przygnębienie, nuda, obrzydzenie życia’ SW 6/300, SWil med.
 12. *splinczny* ‘dotknięty splinem’ SW 6/300
 13. *splinnik* ‘człowiek dotknięty splinem’ SW 6/300
- b) wyrazy opatrzone kwalifikatorem psychologiczne – 12 jedn. leks.:
1. *dypsomanja* ‘opilstwo powracające w pewnych okresach’ SW 1/620, SJPD psych. med.
 2. *dypsoman* ‘człowiek cierpiący na dypsomanję’ SW 1/620
 3. *dypsomanka* ‘forma żeńska od dypsoman’ SW 1/620
 4. *parestezja* ‘zboczenie chorobliwe w zakresie czucia np. mrowienie, swędzenie, ziębienie’ SW 4/59, SJPSz „med. psych.”
 5. *psychoruchowy* ‘psychomotoryczny, poruszający duszą’ SW 5/419, SJPD psych.
 6. *somnambul* ‘lunatyk’ SW 6/267
 7. *somnambula* ‘lunatyk’ SW 6/267
 8. *somnambulik* ‘lunatyk’ SW 6/267, SJPD psych.
 9. *somnambulistyczny* ‘przym. od somnambulizm, lunatyczny’ SW 6/267
 10. *somnambuliczny* ‘lunatyczny’ SW 6/267
 11. *somnambulistka* ‘lunaticzka’ SW 6/267
 12. *somnambulizm* ‘lunatyzm’ SW 6/267, SJPD psych., SWO psych.
- c) wyrazy niekwalifikowane – 9 jedn. leks.:
1. *kiłobład* ‘urojenie niektórych chorych, z obłędem graniczące, powstałe z obawy przed następstwami przebytego przymiotu’ SW 2/338

¹¹ Pod uwagę wzięto zarówno kwalifikację w SW, jak i w innych słownikach historycznych języka polskiego, ale tylko wtedy, gdy tożsame było znaczenie leksemu w tychże słownikach oraz gdy wskazywało na profesjolektalny charakter.

2. *marota* 'manja, upieranie się przy jakimś dziwactwie, bzik' SW 2/886
3. *medykomanja* 'manja leczenia wszystkich, zbyteczna żądza leczenia' SW 2/916
4. *nocobłąd₁* 'lunatyzm' SW 3/401
5. *nocobłąd₂* 'lunatyk' SW 3/401
6. *noktambulizm* 'lunatyzm' SW 3/405
7. *splen* 'splin' SW 6/299
8. *splenik* 'hipochondrja, chorobliwy smutek' SW 6/299
9. *tanatofobia* 'nadmierna obawa śmierci' SW 7/17

1.2. Słownictwo psychologiczne wspólnoodmianowe (38 jedn. leks.)

Do tej grupy zaliczono leksemy niekwalifikowane w SW, które nazywają emocje, uczucia, oceny uczuciowe i emocjonalne, moralność i oceny moralne, pamięć, charakter człowieka:

1.2.1. Emocje, uczucia, oceny uczuciowe i emocjonalne (12 jedn. leks.)

1. *ah* 'okrzyk podziwienia, przestachu, smutku, życzenia' SW 1/14
2. *emocjonować* 'wzruszać i wzruszać się' SW 1/693
3. *emocjonować się* 'wzruszać i wzruszać się' SW 1/693
4. *emocjonowanie się* 'rzecz. od czas. emocjonować się' SW 1/693
5. *emocjonowanie* 'rzecz. od czas. emocjonować' SW 1/693
6. *indygnacja* 'gniew, oburzenie' SW 2/90
7. *perpleksja* 'pomieszanie, niepokój, zaambarasowanie' SW 4/117
8. *repentymen* 'żał, skrucha' SW 5/515
9. *sensybilność* 'tkliwość, wrażliwość, czułość' SW 6/66
10. *tik* 'poruszenie nerwowe, drgnienie mimowolne' SW 7/60
11. *zbulwersować* 'wzburzyć' SW 7/396
12. *zbulwersowanie* 'rzecz. od czas. zbulwersować' SW 7/396

1.2.2. Moralność i oceny z nią związane (1 jedn. leks.)

1. *degrengolada* 'upadek moralny, ducha' SW 1/435

1.2.3. Pamięć, rozum, wyobrażenia i oceny z nią związane (3 jedn. leks.)

1. *rememorować* 'przypomnieć' SW 5/511
2. *rememorowanie* 'rzecz. od czas. rememorować' SW 5/511
3. *pamięciowość* 'rzecz. od pamięciowy' SW 4/26

1.2.4. Słownictwo nazywające charakter człowieka i jego cechy (22 jedn. leks.)

1. *aplomb* 'pewność siebie w zachowaniu się' SW 1/48
2. *bodrość* 'żwawość, bystrość' SW 1/181
3. *bodry* 'żwawy, bystry' SW 1/181
4. *chrabry* (war. popr. chrobry) 'dzielny, mężny, odważny, bohaterski' SW 1/296

5. *erotoman* 'człowiek podlegający obłądowi miłosnemu' SW 1/699
6. *fakunda* 'elokwencja, gadatliwość, gadulstwo' SW 1/713
7. *gamen* 'ulicznik, łobuz' SW 1/799
8. *inocencja* 'naiwność, niedoświadczenie, prostoduszność' SW 2/97
9. *insolencja* 'grubijaństwo, bezczelność, zuchwałość' SW 2/97
10. *larmojant* 'płaksa, płaczek, mazgaj' SW 2/685
11. *lubonaczalja* 'ambicja' SW 2/770
12. *meskinerja* 'małostkowość' SW 2/925
13. *nonszalancja* 'nieceremonjowanie się, niedbałość' SW 3/406
14. *propensja* 'słabość ku komu, pociąg, życzliwość' SW IV/1017
15. *pudyk* 'człowiek wstydlivy, skromniś' SW V/428
16. *przedsiębiorczy* (war. popr. przedsiębiorczy) 'pomysłowy, rzutki, twórczy, ruchliwy' SW 5/71
17. *przedsiębiorczość* (war. popr. przedsiębiorczość) 'pomysłowość, rzutkość' SW 5/71
18. *pyłki* 'krewny, zapalny, popędliwy' SW 4/449
19. *rozweselającość* 'przymiot tego co rozwesela' SW 5/726
20. *serjozny* 'serjo poważny, surowy, nie żartujący' SW 6/174
21. *ubikwista* 'wszędobylski, człowiek wszędzie obecny' SW 7/200
22. *zgryzły* 'zgryziony, znękan, zbolaty' SW 8/484.

* * *

Analiza semantyczna wykazała, że na ogólną liczbę 1594 jednostek leksykalnych opatrzonych przez redaktorów SW parakwalifikatorem w postaci ostrzegawczego wykrzyknika, 34 – to profesjonalizmy zawodowe, które zostały opatrzone dodatkowo kwalifikatorami lek., med. psych., anat. w Słowniku warszawskim, Słowniku wileńskim, *Słowniku języka polskiego* Doroszewskiego czy słowniku wyrazów obcych Amszejewicza. Do tej grupy zaliczono też 11 derywatów od nich utworzonych, które również miały charakter profesjolektalny.

38 jednostek leksykalnych nie zostało opatrzonych żadną dodatkową kwalifikacją w SW, co może sytuować je w sferze słownictwa wspólnoodmianowego, a więc używanego przez ogół użytkowników w sytuacjach codziennych.

Proporcje rozkładają się dość równomiernie, co sygnalizuje, że na początku XX wieku słownictwo profesjolektalne psychologiczne wciąż się kształtowało, i w równej mierze podlegało rozstrzygnięciom normy, zarówno to zaliczone do profesjolektu psychologicznego, jak i to, które miało znaczenie ogólniejsze.

2. Etymologia

Spośród 71 leksemów opatrzonych przez redaktorów SW parakwalifikatorem poprawnościowym większość, bowiem 61, to wyrazy zapożyczone¹², przede wszystkim z dwóch języków: greki i łaciny – 26, języka francuskiego – 23, rzadziej angielskiego – 4, rosyjskiego – 3, ukraińskiego – 2, czeskiego – 1. Poniżej egzemplifikacja¹³ zapożyczeń:

- z języka francuskiego (23): *aplomb, degrengolada, emocjonować, emocjonować się, emocjonowanie, emocjonowanie się, gamen, larmojant, marota, meskinerja, non-szalancja, perpleksja, repentymen, somnambulik, somnambul, somnambula, somnambuliczny, somnambulistka, somnambulistyczny, somnambulizm, tik, zbulwersować, zbulwersowanie*;
- z języka greckiego/łacińskiego (27): *astenja, asteniczny, dyspsoman, dyspsomanja, dyspsomanka, erotoman, lipemanja, lipemanjak, neurostenja, neurostenik, neurosteniczny, parestezja, tanatofobia, fakunda, indygacja, inocencja, insolencja, medykomanja, noktambulizm, propensja, prostracja, pudyk, rememorować, rememorowanie, senorjum, senybilność, ubikwista*;
- z języka angielskiego (5): *splen, splin, splenik, spliniczny, splinnik*;
- z języka rosyjskiego (3): *lubonaczalja, pyłki, serjozny*;
- z języka ukraińskiego (2): *bodry, bodrość*;
- z języka czeskiego (1): *chrabry*.

W materiale jest jedna hybryda (1) gr. psyche + ruchowy: *psychoruchowy*.

Tabela 1. Liczba zapożyczeń obcojęzycznych w badanym materiale w Słowniku warszawskim

Lp.	Język	Liczba
1	2	3
1.	grecki/łaciński	27
2.	francuski	23
3.	angielski	5
4.	rosyjski	3
5.	ukraiński	2

¹² Do zapożyczeń zaliczono także derywaty utworzone od obcych podstaw za pomocą polskich sufiksów.

¹³ Aby ustalić etymologię, zebrany materiał językowy skonfrontowano z: Michał Amszejewicz, *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazetarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane, Do użytku powszechnego ułożony staraniem i pracą* (Warszawa: Drukarnia Alexandra Gins, 1859); Stanisław Lam, *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych Trzaski, Everta i Michalskiego* (Warszawa: Księgarnia Wydawnicza Trzaski, Everta i Michalskiego, 1939); Elżbieta Sobol, *Słownik wyrazów obcych* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996); Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000).

1	2	3
6.	czeski	1
7.	hybryda	1
Razem		62

Źródło: opracowanie własne.

W zgromadzonym materiale są również wyrazy rodzime (9), do których zaliczono: *ah*, *kilobłąd*, *lubieżoszał*, *nocobląd*, *pamięciowość*, *przedsiębiorczy*, *przedsiębiorczość*, *rozwe-selającość*, *zgryzły*.

3. Ekstensja tekstowa

Ekstensję tekstową wyrazów nieakceptowanych przez normę językową początku XX wieku związanych ze sferą psychiczną, emocjonalną wyznaczono na podstawie dokumentacji cytatywowej zawartej w słownikach języka polskiego, pochodzących z XIX i pierwszej połowy XX wieku oraz z tekstów XIX-wiecznych rozprawek poprawnościowych¹⁴; w tym celu wykorzystano również korpus tekstów polskich z lat 1830–1918. Ze względu na nieścisłości warsztatowe SW (autorzy przy cytatach umieszczali jedynie nazwiska autorów, bez wskazania tytułu dzieła i strony) nie można podać dokładnej lokalizacji cytatów. Spośród 71 wyrazów nieaprobowanych przez normę dokumentację tekstową ma 31 z nich. Są to wyrazy o wąskiej ekstensji tekstowej (zilustrowane cytatami z jednego źródła czy jednego autora) lub szerszej (z dwóch źródeł autorów, trzech źródeł/autorów lub czterech źródeł/autorów).

¹⁴ Materiał leksykalny został skonfrontowany z: Jan Biliński, *Błędy językowe* (Katowice–Poznań–Tuchola Pom.: Wydawnictwo Spółki Pedagogicznej, 1922); Józef Bliżynski, *Barbaryzmy i dziwolągi językowe* (Kraków: G. Gebethner i spółka, 1888); Andrzej Gawroński, *O błędach językowych* (Warszawa–Kraków–Poznań–Lublin–Łódź: Gebethner i Wolff, 1921); Antoni Krasnowolski, *Najpospolitsze błędy językowe zdarzające się w mowie i w piśmie polskim* (Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1903); Aleksander Łętowski, *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie* (Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1915); Władysław Niedźwiedzki, *Wyrazy cudzoziemskie zbyteczne w polszczyźnie* (Poznań–Lublin–Łódź–Wilno: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1917); Fryderyk Kazimierz Skobel, *O skażeniu języka polskiego w dziennikach i innych pismach, osobliwie w Galicji*, poczet 1 Kraków 1872, poczet 2 Kraków 1874, poczet 3 (Kraków: Drukarnia Akademicka pod zarządem K. Mańkowskiego, 1877); Fryderyk Kazimierz Skobel, „O zepsuciu języka polskiego w dziennikach i mowie potocznej osobliwie w Galicji”, *Roczniki Ces. Król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, poczet III, XVIII (ogólnego zbioru XLI) (1870), 261–353; Jakób Mortkowicz, *Słowniczek wyrazów obcych* (Kraków: nakładem Jakóba Mortkowicza, 1907); Ludomir Ludwik Szczerbowicz-Wieczór, *O skażeniu obecnym języka polskiego w prasie* (Płock: nakładem Izzydora Wassermana Księgarza, 1881); Aleksander Walicki, *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełnione przez prowincjonalizmy*, wyd. 3 (Kraków–Warszawa: nakładem Gebethnera i Wolffa, 1886).

Leksemy mające wąską ekstensję tekstową – 21 leksemów:

1. *erotoman* – J. Matuszewski (SW);
2. *fakunda* – W. Spasowicz (SW);
3. *inocencja* – H. Sienkiewicz (SW);
4. *kiłobłąd* – *Słownik łacińsko-polski wyrazów lekarskich* F.K. Skobla i A. Kremera (SW);
5. *lubonaczalia* – M. Smotrycki (SW, SL);
6. *marota* – W. Spasowicz (SW);
7. *neurosteniczny* – H. Sienkiewicz (SW);
8. *nocobłąd* – L. Perzyna, *Lekarz wiejski* (SL);
9. *pamięciowość* – W. Smoceński (SW);
10. *pudyk* – J.I. Kraszewski (SW);
11. *pulpa* – S. Szolz-Rogoziński (SW);
12. *pyłki* – J.I. Kraszewski, *Pogrobek* (K1);
13. *rememorować* – J.I. Kraszewski (SW);
14. *repentymen* – J.I. Kraszewski (SW);
15. *splen* – J.I. Kraszewski, *Ramultowie* (K1);
16. *splin* – A. Kraushar, *Kartki z pamiętnika Alhara* (SJPD);
17. *splenik* – J.I. Kraszewski (SW);
18. *splinowy* – Szyrmer, *Powieść nieboszczyka Pantofla* (SW);
19. *splinczny* – W. Gomulicki (SW);
20. *somnambula* – W. Berent (SW);
21. *somnambulik* – W. Berent (SW).

Leksemy mające szerszą ekstensję tekstową – 12 leksemów:

1. *ah!*¹⁵ – „*Teatr Polski*” (SL)¹⁶, Z. Krasiński, *Noc letnia* (K1), E. Deryng, *Hrabia i listy. Komedija w jednym akcie* (K1), E. Deryng, *Pojata córka Lezdejki, czyli Wilno w XIV wieku* (K1);
2. *degrengolada* – E. Orzeszkowa, *Agronauci* (SW i SJPD);
3. *aplomb* – P.J. Bykowski, J.I. Kraszewski (SW);
4. *chrabry* – Horacyusza pieśni (SL) i A. Naruszewicz (SW);
5. *emocjonować* – „*Kurier Warszawski*” 1884 (A. Walicki) i B. Prus, *Kartki z podróży* (SJPD);
6. *nonszalancja* – J. Lam (SW); G. Zapolska, *Sezonowa miłość* (SJPD)
7. *prostracja* – E. Orzeszkowa, *Listy* (SJPD); J.I. Kraszewski, *Rodzeństwo* (K1);
8. *somnambuliczny* – W. Spasowicz (SW) i B. Trentowski, *Demonomania, czyli nauka nadziemskiej mądrości w najnowszej postaci* (SJPD);

¹⁵ Wyrazy, które naruszyły normę ortograficzną podaję w postaci zanotowanej przez autorów SW, np. *ah* itd.

¹⁶ W nawiasie podano skrót słownika/źródła, które odnotowało dokumentację tekstową leksemu.

9. *splinnik* – W. Gomulicki, Poezje (SJPD) i L. Szyrmer, Powieść nieboszczyka Pantofla (SJPD);
10. *meskinerja* – Esteja (SW), A. Gierymski (SJPD), J.I. Kraszewski, Dzienniki Serafyny (SJPD);
11. *tik* – K. Laskowski (SW), Bht. (SW), A. Dygasiński, Pisma wybrane (SJPD);
12. *zgryzły* – M.A. Troc (SW), J. Zebrowski (SW), J.P. Woronicz (SW), J.I. Kraszewski, Na królewskim dworze (K1).

Większość leksemów (21) ma poświadczenie jednorazowe, 12 pojawiło się w źródłach 2 lub 3 razy, zaś tylko 2 mają czterokrotne poświadczenie (*ah*, *zgryzły*). W tej grupie sytuują się leksemy, które przetrwały do dziś: *emocjonować*, *nonszalancja*, *tik*. Podkreślić należy, iż słownictwo psychologiczne opatrzone poprawnościowym parakwalifikatorem należy do leksyki o wąskiej ekstensji tekstowej. Wystąpiło przede wszystkim w tekstach naukowych: B. Trentowskiego, *Demonomania, czyli nauka nadziemskiej mądrości w najnowszej postaci*, *Słowniku łacińsko-polskim wyrazów lekarskich* F.K. Skobla i A. Kremera, dziele L. Perzyny *Lekarz wiejski* oraz u M.A. Troca. Nadto leksemy poddane analizie były jednostkowo używane przez wybitnych pisarzy XIX i pierwszej połowy XX wieku. Najwięcej z nich wykorzystał J.I. Kraszewski (9: *aplomb*, *meskinerja*, *prostracja*, *pudyk*, *pyłki*, *rememorować*, *repentymen*, *splenik*, *zgryzły*), mniej pojawiło się u H. Sienkiewicza (2: *inocencja*, *neurosteniczny*), E. Orzeszkowej (2: *degrengolada*, *prostrancja*), B. Prusa (1: *emocjonować*), W. Berenta (2: *somnambula*, *somnambulizm*) oraz G. Zapolskiej (1: *nonszalancja*). Wyjątkowo, bowiem 1 raz, leksem nieakceptowany przez normę pojawił się w dziele publicystycznym: „Kuryerze Warszawskim” z 1884 (*emocjonować*).

4. Losy w polszczyźnie ogólnej

Na przestrzeni wielu stuleci zasób leksykalny polszczyzny ewoluował (z obiegu wychodziły wyrazy przestarzałe i archaizmy, a ich miejsce zajmowały neologizmy, m.in. terminologiczne, artystyczne), bowiem tylko permanentna selekcja funkcyjna i normatywna poszczególnych elementów kodu językowego warunkuje i podnosi jego sprawność komunikatywną.

Przeważająca część zapożyczeń nieprzychylnie opiniowanych w kodyfikatorach normatywnych przełomu XIX i XX wieku wypadła z polskiego systemu leksykalnego na skutek opadania fali wpływów danego języka, zaniku desygnatów lub świadomie prowadzonej polityki purystycznej¹⁷.

Wyrazy będące przedmiotem niniejszej analizy można podzielić na:

- a) nieodnotowane w kolejnych leksykonach;
- b) odnotowane w leksykonach.

¹⁷ Por. Mirosława Białoskórska, „Zanikanie leksemów pochodzenia prasłowiańskiego w historii języka polskiego”, *Prace Slawistyczne. Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy* 105 (1997): 7–23.

Grupę 44 leksemów nieodnotowanych reprezentują:

ah, bodrość, bodry, chrabry, dypsomanka, emocjonowanie, emocjonowanie się, fakunda, inocencja, insolencja, kilobłąd, larmojant, lipemanja, lipemanjak, lubieżoszał, lubonaczalnia, medykomanja, neurosteniczny, neurostenik, neurostenja, nocobłąd, perpleksja, pro-pensja, przedsiębiorczy, przedsiębiorczość, pudyk, pyłki, rememorować, rememorowanie, repentymen, rozweselającość, sensorjum, sensybilność, serjozny, somnambul, somnambula, somnabuliczny, somnambulistka, somnabuliczny, splen, splenik, ubikwista, zbulwersowanie, zgryzły.

SJPD rejestruje **25** leksemów, z czego:

- bez kwalifikacji odnotowano **10** leksemów – *asteniczny, degrengolada, emocjonować*¹⁸, *erotoman, noktambulizm, nonszalancja, prostracja, somnabuliczny, splin, tik* – sytuując te leksemy wśród słownictwa używanego w połowie XX wieku;
- z dodatkową kwalifikacją przestarzały odnotowano **4** leksemy, co oznacza, że już w połowie XX wieku przechodziły one do archiwum językowego¹⁹ – *aplomb, gamen rzad[ki], marota „rzad[ki]”, meskinerja*, **3** kwalifikuje jako dawne, czyli te, które już są w archiwum językowym – *indygnacja, spliniczny, splinnik*;
- **6** jako ograniczone do profesjolektu psychologicznego, lekarskiego – *astenia, dypsomania, psychoruchowy, somnambulik, somanambulizm i tanatofobia*;
- **1** ograniczony stylistycznie kwalifikowany jako książkowy – *zbulwersować* i **1** jako rzadki – *pamięciowość*.

W SJPSz zarejestrowano **16**, z czego:

- bez kwalifikacji odnotowano **9** leksemów – *asteniczny, emocjonować, emocjonowanie się, erotoman, nonszalancja, prostracja, somnambulik, somnabuliczny, tik* – sytuując te leksemy wśród słownictwa używanego w drugiej połowie XX wieku;
- **4** jako ograniczone do profesjolektu psychologicznego, lekarskiego – *astenia, dypsomania, parestezja, somnambulizm*;
- **3** ograniczone stylistycznie, kwalifikowane jako książkowe – *degrengolada, splin, zbulwersować*.

WSJP²⁰ zarejestrował **10** leksemów, z czego:

- **7** niekwalifikowanych: *emocjonować, emocjonować się, erotoman, somnambulik, somnabuliczny, splin, zbulwersować*, sytuując te leksemy wśród słownictwa używanego na początku XXI wieku;

¹⁸ „Kiedy jednak wypadnie nam zastąpić inhibicję, *emocjonalność*, receptywność (!) przez bardziej, bądź co bądź, zrozumiałe: otamowanie, *wzruszeniowość*, odbiorczość – doznajemy nieprzepartej potrzeby zrozumiałości «powszechnej»”, Potocki, „O terminologii”, 34 [podkr. J.R].

¹⁹ Terminu *archiwum językowe* użyła Kwiryna Handke (taż, „Pojęcie i termin «archaizm» na tle zawartości polskich leksykonów”, *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska, 5 (1999): 9–20.

²⁰ Piotr Żmigrodzki, red. *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl>.

- 2 opatrzone kwalifikatorem książkowe: *nonszalancja* książk., *degrengolada* książk.;
- 1 opatrzony kwalifikatorem medyczny psychologiczny – *somnambulizm* med. psych.

Z 71 leksemów Adrianna Seniów w monografii charakteryzującej współczesne słownictwo psychologiczne²¹ rejestruje 10: *astenia*, *dypsomania*, *erotoman*, *noktambulizm*, *parestezja*, *prostracja*, *senorium*, *somnambulizm*, *splen*, *splin*.

Większość wyrazów opatrzonych parakwalifikatorem poprawnościowym nie jest odnotowana w słownikach języka polskiego XX wieku, co sugeruje, że ich żywot zakończył się w początkach XX wieku. W SJPD jest poświadczonych 25 leksemów, ale należy podkreślić, że są one opatrzone kwalifikatorami mówiącymi o ich ograniczonej ekstensji czasowej (przestarzałe, dawne) lub społecznej. 16 leksemów zostało odnotowanych później (w SJPSz), choć 7 jest opatrzonych kwalifikatorami mówiącymi o ich zawężonym zakresie stosowania, a 9 jest niekwalifikowanych, znanych przeciętnemu użytkownikowi polszczyzny tegoż okresu. WSJP poświadcza 10 leksemów, z czego 7 bez dodatkowej kwalifikacji, 2 jako książkowe i 1 – medyczny psychologiczny.

Dzięki skonfrontowaniu listy prohibitów z listą wyrazów psychologicznych we współczesnej polszczyźnie można stwierdzić, iż 10 z nich przetrwało, współtworząc profesjolekt zawodowy. Z tych jedynie *erotoman* ma dziś – wbrew zaleceniom redaktorów SW – szeroki zakres występowania.

5. Naruszenie normy

Dane liczbowe dowodzą, że wśród wyrazów nieakceptowanych przez normę językową przełomu XIX i XX wieku związanych z psychologią przeważa słownictwo o ograniczonej ekstensji środowiskowej i terytorialnej. Zwraca uwagę znaczna liczba profesjonalizmów²², wśród których dominują nieaprobowane przez normę wyrazy obcego pochodzenia nad lek-syką rodzimą.

W wieku XIX nastąpił intensywny rozwój nauki i specjalizacja poszczególnych jej dziedzin. Luki w słownictwie specjalnym uzupełniano: w wypadku terminów naukowych (zgodnie z tendencją internacjonalizacji słownictwa) pożyczkami z greki lub łaciny; w wypadku nazw zawodowych – zapożyczeniami z języków państw zaborczych. W drugiej połowie XIX wieku obserwujemy proces świadomego polonizowania słownictwa specjalnego. Pożyczki były wypierane przez terminy rodzime (słowotwórcze neologizmy bądź reaktywowane archaizmy). Znaczna liczba wyspecjalizowanych greko-latynizmów nie

²¹ Seniów, *Słownictwo*.

²² O kształtowaniu się terminologii już w XVIII w. pisze Agnieszka Szczaus, *Leksyka specjalistyczna w „Informacji matematycznej” Wojciecha Bystrzonowskiego z 1749 roku na tle polszczyzny XVIII wieku* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013).

zyskała aprobaty źródeł poprawnościowych. Ich nieobligatoryjny charakter podkreślał SW, na przełomie XIX i XX wieku wytworzyła się wręcz tendencja do wycofywania z obiegu greko-latynizmów. Źródła poprawnościowe zalecały stosowanie w ich miejsce wyrazów rodzimych, np.

- *indygnacja* – lep. *gniew*, *oburzenie* – zaleca A. Walicki²³;
- *spleniczny* – lep. *malancholijny*. Zdaniem F.K. Skobla *spleniczny* to „wyraz zasługujący na potępienie”²⁴.

Powyższe zjawisko ilustruje prezentacja następujących XIX-wiecznych dubletów leksykalnych, składających się z leksemu obcej proveniencji i rodzimego lub zapożyczonego, ale już zaadaptowanego w polszczyźnie, z analizowanego pola:

- (now. z gr. *lype* + *mania*) *lipemanja* – *melancholia*;
lipemanjak – *melancholik*;
- (fr.) *meskinerja* – *małostkowość*;
- (now. z łac.) *noktambulizm* – (łac.) *lunatyzm* – *nocobłąd*;
- (łac.) *propensja* – *skłonność*;
- (łac.) *prostracja* – *wycieńczenie*;
- (łac.) *pudyk* – *skromniś*.

Zgodnie z postanowieniami normatywnymi z przełomu XIX i XX wieku obiegowe synonimy nowych greko-latynizmów w większości przyjęły się, i wiele z nich funkcjonuje do dziś w odmianie mówionej języka, zaś ich obce odpowiedniki albo nie przetrwały, albo są profesjonalizmami medyczno-psychologicznymi.

W wieku XIX nasiliły się wpływy francuskie w Polsce, co zaowocowało w języku sporą liczbą galicyzmów. Zdaniem autorów poradników zdominowały one polszczyznę warstw wykształconych i stanowiły elementy redundantne w języku, stąd galicyzm *gamen* zdaniem J. Blizińskiego należy zamienić na *ulicznik*, *łobuz*²⁵.

Rzadko wystąpiły inne powody opatrzenia przez redaktorów SW leksemów wykrzyknikiem. Przykładowo rusycyzm zakwestionowany przez normę i zalecany polski odpowiednik: *pyłki* – lep. *prędkie*, *żywe*, *zapalczywe* – konstatuje A. Walicki²⁶. Czynnikiem purystycznym wytłumaczyć można wyeliminowanie rusycyzmu *lubonaczalia*.

W wypadku dubletu *neurostenja* – *neurastenja* zadecydowały kłopoty z fonetyczną adaptacją do polszczyzny.

Kwestie poprawności ortograficznej pojawiały się najrzadziej na kartach XIX-wiecznych poradników. Nieustabilizowaną pisownię miał np. wykrzyknik *ach*, który zapisywano

²³ Walicki, *Błędy nasze*, 121.

²⁴ Skobel, *O skażeniu*, 347.

²⁵ Bliziński, *Barbaryzmy*, 37.

²⁶ Walicki, *Błędy*, 311–312.

ah! A. Walicki uważał, że jest to „skutek zapatrzenia się na francuskich pisarzy”²⁷. Poza tym, jak pisze I. Bajerowa, błędy ortograficzne w zakresie *ch* i *h* zdarzały się wyjątkowo²⁸.

Podsumowanie

Jak wynika z powyższych danych liczbowych, omawiane leksemy opatrzone przez redaktorów Słownika warszawskiego parakwalifikatorem poprawnościowym cechuje ograniczona ekstensja społeczna i tekstowa. Zdecydowana większość zgromadzonego materiału leksykalnego była używana jedynie w obrębie wyizolowanych grup społecznych (profesjonalizmy naukowe, zawodowe).

Analiza formalna wykazała, iż najliczniejsza jest grupa wyrazów nieakceptowanych przez normę leksykalną, zaś pozostałe są zdecydowanie mniej liczne, np. nieaprobowane przez normę fonetyczną czy ortograficzną. W badanej próbie brak leksemów nieaprobowanych przez normę fleksyjną.

O zanegowaniu tych wyrazów przez źródła normatywne zadecydowały czynniki historycznojęzykowe (wycofywanie wyrazów przestarzałych, tworzenie neologizmów, usuwanie elementów redundantnych) oraz zewnątrzjęzykowe (purystyczna polityka językowa, galomania, wpływ języków zaborców oraz rozwój nauki i techniki).

Pomimo rozstrzygnięć redaktorów SW do dziś przetrwało 17 leksemów (10 odnotowanych przez WSJP – *emocjonować*, *emocjonować się*, *somnambulik*, *somnambuliczny*, *zbulwersować*, *nonszalancja* książk., *degrengolada* książk. i 10 przez A. Seniów *astenia*, *dypsomania*, *noktambulizm*, *parestezja*, *prostracja*, *senorium*, *splen*, z czego 3 są wspólne: *erotoman*, *splin*, *somnambulizm* med. psych.).

Bibliografia

- Amszejewicz, Michał. *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przy-swojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane, Do użytku powszechnego ułożony staraniem i pracą.* Warszawa: Drukarnia Alexandra Gins, 1859.
- Bajerowa, Irena. *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja.* T. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia.* Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986.
- Bańko, Mirosław, Maria Krajewska, Elżbieta Sobol, red. *Słownik języka polskiego. Suplement.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- Bańkowski, Andrzej. *Etymologiczny słownik języka polskiego.* T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.

²⁷ Tamże, 3.

²⁸ Irena Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia* (Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986), 49.

- Białoskórska, Mirosława. „Zanikanie leksemów pochodzenia prasłowiańskiego w historii języka polskiego”. *Prace Slawistyczne. Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy* 105 (1997): 7–23.
- Biliński, Jan. *Błędy językowe*. Katowice–Poznań–Tuchola Pom.: Wydawnictwo Spółki Pedagogicznej, 1922.
- Bliziński, Józef. *Barbaryzmy i dziwolągi językowe*. Kraków: G. Gebethner i spółka, 1888.
- Doroszewski, Witold. „Uwagi i wyjaśnienia wstępne”. W: *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski. T. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–9. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- Gawroński, Andrzej. *O błędach językowych*. Warszawa–Kraków–Poznań–Lublin–Łódź: Gebethner i Wolff, 1921.
- Handke, Kwiryna. „Pojęcie i termin «archaizm» na tle zawartości polskich leksykonów”. W: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, red. Mirosława Białoskórska 5 (1999): 9–20.
- Karłowicz, Jan, Antoni Kryński, Władysław Niedźwiedzki, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa: Drukarnia E. Lubowskiego i s-ki, 1900–1927.
- Karłowicz, Jan. „Przyczynki do projektu wielkiego słownika”. *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzenia Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 4 (1876): XXXVIII.
- Korpus tekstów polskich z lat 1830–1918. https://korpus19.nlp.ipipan.waw.pl/query_corpus/.
- Krasnowolski, Antoni. *Najpospolitsze błędy językowe zdarzające się w mowie i w piśmie polskim*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1903.
- Lam, Stanisław. *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych Trzaski, Everta i Michalskiego*. Warszawa: Księgarnia Wydawnicza Trzaski, Everta i Michalskiego, 1939.
- Linde, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Lwów: Drukarnia Zakładu Ossolińskich, 1854–1860.
- Lempicka, Zofia. „Prohibita w Słowniku warszawskim”. *Poradnik Językowy* 5 (1958): 203–208.
- Łętowski, Aleksander. *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*. Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1915.
- Majdak, Magdalena. *Słownik warszawski: koncepcja – realizacja – recepcja*. Warszawa: Wydawnictwo Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.
- Mariak, Leonarda. „Wyrazy kwalifikowane jako «mało używane» w Słowniku warszawskim”. *Slavia Occidentalis* 48–49 (1991–1992): 145–157.
- Mortkowicz, Jakób. *Słowniczek wyrazów obcych*. Kraków: nakładem Jakóba Mortkowicza, 1907.
- Niedźwiedzki, Władysław. *Wyrazy cudzoziemskie zbyteczne w polszczyźnie*. Poznań–Lublin–Łódź–Wilno: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1917.
- Potocki, Józef K. „O terminologii psychologicznej”. *Przegląd Filozoficzny* 1 (1897–1898): 31–52.
- Seniów, Adrianna. *Słownictwo psychologiczne we współczesnej polszczyźnie ogólnej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017.
- Skobel, Fryderyk Kazimierz. „O zepsuciu języka polskiego w dziennikach i mowie potocznej osobiście w Galicji”. *Roczniki Ces. Król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, poczet III, XVIII (ogólnego zbioru XLI) (1870): 261–353.
- Skobel, Fryderyk Kazimierz. *O skażeniu języka polskiego w dziennikach i innych pismach, osobiście w Galicji*, poczet 1 Kraków 1872, poczet 2 Kraków 1874, poczet 3. Kraków: Drukarnia Akademicka pod zarządem K. Mańkowskiego, 1877.
- Sobol, Elżbieta. *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Szczaus, Agnieszka. *Leksyka specjalistyczna w „Informacji matematycznej” Wojciecha Bystrzonowskiego z 1749 roku na tle polszczyzny XVIII wieku*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013.

- Szczerbowicz-Wieczór, Ludomir Ludwik. *O skażeniu obecnym języka polskiego w prasie*. Płock: nakładem Izydora Wassermana Księgarza, 1881.
- Szymczak, Mieczysław. *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983–1985.
- Walicki, Aleksander. *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełnione przez провинjonalizmy*, wyd. 3. Kraków–Warszawa: nakładem Gebethnera i Wolffa, 1886.
- Zdanowicz, Aleksander, Michał Szyszko, January Filipowicz i in. *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wilno: Maurycy Orgelbrand, 1861.
- Żmigrodzki, Piotr, red. *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl>.

Wykaz skrótów

- Amsz – Amszejewicz, Michał. *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane, Do użytku powszechnego ułożony staraniem i pracą*. Warszawa: Drukarnia Alexandra Gins, 1859.
- K1 – Korpus tekstów polskich z lat 1830–1918. https://korpus19.nlp.ipipan.waw.pl/query_corpus.
- SL – Linde, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Lwów: Drukarnia Zakładu Ossolińskich, 1854–1860.
- SJPD – Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–9. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- SJPSz – Szymczak, Mieczysław. *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983–1985.
- SW – Karłowicz Jan, Antoni Kryński, Władysław Niedźwiedzki, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa: Drukarnia E. Lubowskiego i s-ki, 1900–1927.
- SWil – Zdanowicz, Aleksander, Michał Szyszko, January Filipowicz i in. *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wilno: Maurycy Orgelbrand, 1861.
- SWO – Sobol, Elżbieta. *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- WSJP – Żmigrodzki Piotr, red. *Wielki słownik języka polskiego*. <https://wsjp.pl>.

Słownictwo psychologiczne opatrzone parakwalifikatorem poprawnościowym w Słowniku warszawskim

Streszczenie

Celem artykułu jest wieloaspektowa charakterystyka słownictwa psychologicznego, które redaktorzy Słownika warszawskiego na początku XX wieku opatrzyli wykrzyknikiem (parakwalifikatorem poprawnościowym „nie używać”), w tym wskazanie możliwych przyczyn tej kwalifikacji. Analiza formalna wykazała, że najliczniejsza jest grupa wyrazów nieakceptowanych przez normę leksykalną, zaś pozostałe są zdecydowanie mniej liczne, np. nieaprobowane przez normę fonetyczną czy ortograficzną. W badanej próbie brak leksemów nieaprobowanych przez normę fleksyjną. O zanegowaniu tych wyrazów przez źródło normatywne zadecydowały czynniki historycznojęzykowe (wycofywanie wyrazów przestarzałych, tworzenie neologizmów, usuwanie elementów redundantnych) oraz zewnętrznojęzykowe (purystyczna polityka językowa,

galomania, wpływ języków zaborców oraz rozwój nauki i techniki). Pomimo rozstrzygnięć redaktorów SW z 72 leksemów opatrzonych wykrzyknikiem do dziś przetrwało 17 leksemów (10 odnotowanych przez WSJP – *emocjonować*, *emocjonować się*, *somnambulik*, *somnambuliczny*, *zbulwersować*, *nonszalancja* książk., *degrengolada* książk. i 10 przez Adriannę Seniów – *astenia*, *dypsomania*, *noktambulizm*, *parestezja*, *prostracja*, *senorium*, *splen*, z czego trzy – *erotoman*, *splin*, *somnambulizm* med. psych. odnotowały oba źródła).

Psychological vocabulary with usage paraqualifiers in the *Warsaw Dictionary* [Słownik warszawski]

Summary

This article aims to provide a multi-dimensional description of psychological vocabulary marked with an exclamation point by the editors of *The Warsaw Dictionary* in the early 20th century – a usage paraqualifier signifying ‘do not use.’ The study also examines possible reasons for such qualification. A formal analysis revealed that the largest category consists of terms not compliant with the lexical norm, while terms incompliant with phonetic or orthographic norms are much less common. There were no lexemes in the sample which were incompliant with the inflectional norm. The disapproval of these words by the normative source is attributed to historical-linguistic factors (i.e., withdrawal of obsolete terms, creation of neologisms, and removal of redundant elements) and extralinguistic factors (i.e., purist language policy, Gallomania, the impact of partitioners’ languages, and advances in science and technology). In spite of the decisions made by the editors of *The Warsaw Dictionary*, 17 out of the 72 lexemes marked with an exclamation point in *The Warsaw Dictionary* have persisted in modern usage. Ten of these are included in the *Great Dictionary of the Polish Language* [*Wielki słownik języka polskiego*], including *emocjonować*, *emocjonować się*, *somnambulik*, *somnambuliczny*, *zbulwersować*, *nonszalancja* lit., and *degrengolada* lit., while another set of ten is recorded by Adrianna Seniów (*astenia*, *dypsomania*, *noktambulizm*, *parestezja*, *prostracja*, *senorium*, *splen*), with three lexemes appearing in both sources: *erotoman*, *splin*, *somnambulizm* med. psych.).

Cytowanie

Rychter, Joanna. “Słownictwo psychologiczne opatrzone parakwalifikatorem poprawnościowym w Słowniku warszawskim”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 24 (2025): 327–343. DOI: 10.18276/sj.2025.24-21.